

INTERVIEW MET GÖRAN THERBORN

Göran Therborn (° 1941) is sinds 1982 hoogleraar politicologie te Nijmegen. Hij werd in de jaren zestig internationaal bekend door een aantal artikels in de "New Left Review", waaronder "From Petrograd to Saigon" (1968) en een essay over de Frankfurter Schule (1970), dat in 1972 door Van Gennep als *Kritiek en revolutie* werd uitgegeven.

Voordien was hij in Zweden al redacteur en hoofdauteur van een boek over het Zweeds kapitalisme (1966). Andere niet uit het Zweeds vertaalde boeken zijn een theoretisch werk over "Klassestructuur en economische systemen" (1971), waarin o.a. de sociologische stratificatietheorieën worden bekritiseerd, een empirische studie over de 'Klassen in Zweden 1930-1970' (1972) en een wetenschapstheoretisch werk, getiteld "Wat is de waarde van goede waarden?" (1973).

In 1976 verwerft Therborn definitief internationale faam met de Engelse vertaling van zijn proefschrift *Science, Class and Society*, dat meestal als de marxistische tegenhanger van Alvin Gouldners "The Coming Crisis of Western Sociology" wordt beschouwd. Therborn zoekt in zijn boek de historische wortels van economie, sociologie en marxisme en betoogt op basis van dit onderzoek dat het marxisme een sociaal-wetenschappelijke benadering naast economie en sociologie is, en geen paradigma binnen die disciplines.

In *What Does the Ruling Class Do When it Rules* (1978) onderzoekt Therborn de verschillende betekenis van de klasse-macht onder het feodalisme, het kapitalisme en het socialisme. De analyse van de burgerlijke heerschappij, waaruit duidelijk naar voren komt dat de burgerij niet de politieke macht hoeft uit te oefenen om de heersende klasse te zijn en waarbij een hele typologie van vormen van burgerlijke klassemacht wordt ontwikkeld, is hierbij het meest interessant.

Erg typologisch aan het werk is Therborn ook in zijn *The Ideology of Power and the Power of Ideology* (1980; door de SUA als "Ideologie en Macht" uitgegeven). In een kritische uit-

eenzetting met Althussers uitgangspunten wordt hier een theorie over de ideologie als algemene menselijke subjectiviteitsbeleving uitgewerkt. *Le défi social-démocrate* (1981; samen met Christine Buci-Glucksmann), is weer een meer politiek en empirisch werk. De crisis van het sociaal-democratisch keynesianisme wordt geanalyseerd – mede op basis van de Zweedse ervaring – om te onderzoeken wat de mogelijkheden van een herleving van het socialisme op basis van “Marx zonder Keynes” zijn.

Therborn blijft intussen talloze artikels publiceren over het ontstaan van de burgerlijke democratie, de toestand van de arbeidersklasse en -beweging, de stand van de discussie binnen het marxisme, de welvaartstaat... In 1984 werd één van die artikels – een soort vervolg op Andersons “Westers marxisme” – door Toestanden gepubliceerd als *Recente ontwikkelingen in het marxisme*. Daarin wordt een nieuwe – sociaalwetenschappelijke – fase in de ontwikkeling van het westers marxisme onderscheiden. Vervolgens wordt exemplarisch een overzicht gegeven van de stand van het onderzoek op het vlak van de klasse-analyse. Tenslotte is er *Arbeitslosigkeit* (1985; in het voorjaar van 1986 verschijnt een Engelse editie) dat uitgebreid aan bod komt in het interview.

Dany Jacobs

* * *

In je sociaal-wetenschappelijk werk stel je dat er na het politiek-economische klassieke marxisme en het daarop volgende cultureel-filosofische westerse marxisme in de jaren zeventig een derde periode aangebroken is : marxisme als sociale wetenschap gericht op actuele socio-politieke analyse. Tegelijkertijd spreek je van een verdere scheiding tussen dit nieuwe wetenschappelijke marxisme en de marxistische politiek, ofschoon zijn thema's politiek relevanter zijn dan voorheen. Ben je in de huidige verhoudingen niet bang voor een verdere “sociologisering” van dit marxisme waardoor de “derde periode” uiteen zou vallen en zijn relevantie voor een vernieuwing van een socialistische politiek zou verdwijnen? In Nederland bijvoorbeeld lijkt de “crisis van het marxisme” zich nog steeds te verscherpen.

Therborn : Eén van de meest recente en interessante ontwikkelingen van het sociaal-wetenschappelijk marxisme is de para-

doxale terugkeer van Karl Marx via de welvaartstaat. In het huidige onderzoek naar de welvaartstaat en het sociaal-economische beleid is één van de meest centrale en belangrijke stromingen een variant van het marxisme. Deze stroming is politiek gezien expliciet reformistisch, maar de analyses ervan zijn gesteld in termen van klassenverhoudingen, klassemacht enz. Dit is een aanpak die vooral in Scandinavische landen wordt ontwikkeld, door mensen als Korpi en Andersen. Hier zie je dus een nieuwe stap in de ontwikkeling van het sociaal-wetenschappelijk marxisme in de jaren '80. Dit soort marxisme wordt expliciet gebaseerd in de reformistische, sociaal-democratische arbeidersbeweging.

Ten tweede is het opvallend dat de socialistische problematiek, en de socialistische toekomst, een belangrijk object blijft van de theoretische discussie van de academische marxisten. Dat zie je aan de recente bijdragen van Gerry Cohen, Elster, Przeworski, Erok Olin Wright en John Roemer. De resultaten zijn voorlopig, maar er is een interessante discussie begonnen over hoe het socialisme te definiëren en over de voorwaarden waaronder een socialistische ontwikkeling is te voorspellen, welke normatieve aspecten er aan de socialistische problematiek kleven, enz. Het is wel waar dat er een tendens is tot een scheiding tussen academisch marxisme en socialistische politiek. Dit is een overheersende tendens, maar aan de andere kant is die discussie relevant en belangrijk voor de politiek.

Wat betreft de crisis van het marxisme is het opvallend hoe zeer landen daarin onderling verschillen. In Engeland is er tot nu toe in veel mindere mate sprake van een crisis van het marxisme; het marxisme blijft daar centraal in de algemene academische en linkse discussie. In de VS is het marxisme een academisch verschijnsel, een socialistische politiek heb je daar niet. Maar veel van de centrale figuren van het marxisme zitten daar op centrale plaatsen van de belangrijkste universiteiten, en zij zullen met hun werk doorgaan. In West-Duitsland is het marxisme in het defensief, vooral door de nieuwe problematieken die door de Groenen zijn aangedragen. Maar vooral in Zuid-Europa is de situatie voor het marxisme ronduit rampzalig.

Is er een relatie tussen de situatie waarin de arbeidersbeweging verkeert en de crisis van het marxisme?

Therborn : Je zou kunnen zeggen dat daar, waar de arbeiders-

beweging in crisis is, of niet of heel weinig in contact is met de zogenaamde nieuwe sociale bewegingen, het marxisme vooral in crisis is. Dat het marxisme in Frankrijk is weggevaagd hangt vooral samen met de verhouding tussen de communistische partij en de socialisten, en de achteruitgang van de communistische partij. In Italië, maar ook in Frankrijk, blijft de arbeidersbeweging internationaal gezien vrij sterk. Maar vanuit een nationaal oogpunt is er sprake van een zeer sterke relatieve achteruitgang. De grote hoop en verwachtingen, die daar veel groter waren dan in andere landen, zijn niet uitgekomen. Dat is een fundamentele oorzaak van de crisis van het marxisme.

Een meer specifieke oorzaak ligt in het praktische verdwijnen van het maoïsme. Daar waar het maoïsme een belangrijk deel uitmaakte van het revolutionair marxisme is de crisis van het marxisme acuter en soms rampzalig. In landen waar het revolutionair marxisme een meer trotskistische oriëntering kende, zoals in Engeland, zijn de intellectuele effecten van de achteruitgang van het revolutionair marxisme bepaald anders. De meer rationele kern van dat marxisme heeft een basis van blijvende sterkte opgeleverd, wat duidelijk te zien is in Engeland. Bovendien zijn daar de revolutionaire verwachtingen niet erg groot geweest.

Hangt de crisis van het marxisme ook niet samen met de teleurstelling in de verklarende kracht ervan? In dat verband zou je het overnemen van allerlei aspecten van de burgerlijke academische sociologie kunnen zien.

Therborn: Je moet natuurlijk de specifiek theoretische en intellectuele problematiek van het marxisme bekijken. Binnen het marxisme is er inderdaad een soort verbinding tot stand gekomen met de meest recente ontwikkelingen van algemene sociaal-wetenschappelijke theorieën. De eerste golf van het neo-marxisme betekende wel een vernieuwing van het klassieke marxisme, maar zij bleef wel een beetje steken in de theoretische en onderzoeksproblematiek zoals die bestond aan het begin van deze eeuw of aan het einde van de tweede wereldoorlog.

In principe zie ik de pogingen van Wright e.a. in een positief licht. Op een aantal concrete gebieden ben ik het niet met hen eens. Ik denk wel dat een wetenschappelijk marxisme, dat iets over de sociale ontwikkelingen van het einde van de twintigste eeuw wil zeggen, zich moet verbinden met de recente dominan-

te ontwikkelingen. In principe zie ik dat niet als een overnemen van burgerlijke modellen of denkwijzen. De speltheorie bijvoorbeeld zou voor het marxisme best interessant kunnen zijn.

Betekent de aanval van marxisten op de arbeidswaardetheorie, of het ter discussie stellen van de communistische utopie, niet het daarmee ter discussie stellen van een aantal centrale punten van het marxisme zodanig, dat je je moet afvragen wat er van overblijft ?

Therborn : De arbeidswaardetheorie zal de kritiek zeer waarschijnlijk niet overleven. Maar de centrale problematiek van het marxisme, de klassen en de klassenstrijd gebaseerd op de kapitalistische produktiewijze, verdwijnt daar niet mee en blijft zelfs centraal. Er wordt nu over de socialistische utopie als theoretische problematiek meer geschreven dan in de jaren zestig of zeventig. Wat ter discussie staat is de rol van de arbeidersklasse in het creëren van de socialistische maatschappij, de socialistische revolutie etc. Dat is een centraal punt. Mijn manier om die problematiek te bekijken is het empirisch, politiek analyseren van de eenheid, de kracht en de rol van de arbeidersklasse.

Mogelijkerwijs is de conclusie correct dat de arbeidersklasse in de geavanceerde kapitalistische maatschappijen niet meer die rol spelen zal die Marx voorspelde. Het overwinnen van het kapitalisme zou de taak kunnen blijken te zijn van een meer complex stelsel van sociale krachten, wat betekent dat de overgangsmachtschappij er ook heel anders uit zou komen te zien. Politiek gezien is dat een centrale vraag. Dat levert een groot aantal vooral politieke problemen op. Maar verantwoordelijke marxistische intellectuelen mogen voor die mogelijkheid niet blind zijn. Een dergelijke mogelijkheid is overigens best met de instrumenten van het marxisme te analyseren. Een verandering van de voorwaarden van een socialistische politiek hoeft niet per se tot een crisis van het marxisme te leiden. Een weliswaar niet centrale oorzaak van de huidige crisis van het marxisme is nu juist gelegen in het feit dat marxisten zich dat soort vragen te lange tijd niet hebben gesteld. Het theoretisch vacuüm dat daardoor ontstond kon door anti-marxisten worden gevuld. Het lot van het marxisme is niet noodzakelijk verbonden met de centrale rol van de arbeidersklasse in de socialistische politiek.

Betekent dat dat je met Lukács van mening bent dat het marxisme vooral een methode is ?

Therborn : Nee, tenminste niet in de formulering van Lukács. Centraal in het marxisme is een kern van een theorie. Maar die theoretische kern moet men onderscheiden van de concrete voorspellingen van Marx. Veel van die voorspellingen waren verbazingwekkend correct. De geschiedenis van de twintigste eeuw en het kapitalisme zou zonder het marxisme volkomen onbegrijpelijk zijn. In die zin heeft de klassieke marxistische theorie goed gefunctioneerd, maar dat betekent niet dat zij in elke situatie correcte voorspellingen zou kunnen maken. Het komt er nu voor de linkse, marxistische intellectuelen op aan om met deze intellectuele en theoretische erfenis de hedendaagse ontwikkelingen op een niet-dogmatische wijze te analyseren.

Hebben wetenschappers nu juist niet de neiging om mogelijkheden te onderschatten ?

Therborn : Als je de situatie in het midden van de jaren tachtig met de hoop en voorstellingen van de eerste golf van het neo-marxisme vergelijkt, aan het eind van de jaren zestig, het begin van de jaren zeventig, is het duidelijk dat we toen de mogelijkheden enorm overschatten. Op dat voluntarisme, op dat soort terreur moeten we bedacht zijn. We moeten ons nu realiseren dat god niet met ons is. Een meer deterministische benadering is geboden, opdat de crisis van het marxisme niet nog verder wordt verscherpt.

Wat is de indruk die je gekregen hebt van de Nederlandse academische intelligentsia in het algemeen en van de marxisten in het bijzonder, nu je hier enkele jaren gedooceerd hebt ?

Therborn : Als je het marxisme in Nederland vergelijkt met dat van andere kleine landen, en in dit geval van de Scandinavische, omdat ik die het beste ken, dan is het opvallend dat het Nederlandse marxisme minder theoretisch en empirisch vernieuwend is geweest dan bijvoorbeeld het Deense of Zweedse. Als dat waar is, heeft dat met twee verschijnselen te maken.

In de eerste plaats betreft het een algemeen aspect van de Nederlandse cultuur, namelijk dat Nederland erg afhankelijk is van de omringende grote landen en grote culturen Duitsland, Frankrijk en Engeland. Dat komt ook tot uiting, in het Nederlandse

marxisme, in de neiging tot imitatie. Dat geldt ook voor de maatschappijwetenschappen in het algemeen.

Ten tweede, zo lijkt me, is het marxisme in Nederland altijd heel afhankelijk geweest van een milieu van bewegingen, vooral de studentenbeweging. Dat heeft een soort linkse cultuur opgeleverd die niet zozeer op intellectueel en theoretisch werk, als wel op het functioneren van de beweging, op concrete strijdpunten is gericht. In vergelijking met de linkse studentenbeweging in Scandinavië is de Nederlandse erg militant geweest. De prijs daarvan is wel een theoretische en intellectuele zwakte.

Daar komt bij dat de Nederlandse arbeidersbeweging vergeleken met de Scandinavische altijd erg zwak is geweest.

Een ander, paradoxaal aspect is het academisch verzet tegen het theoretisch marxisme. Dat blijft in grote delen van het academische leven in Nederland illegitiem, terwijl de universiteit in Nederland veel democratischer georganiseerd is dan in vooral Zweden en Finland, en ook meer open is dan in bijvoorbeeld België, Zwitserland en Oostenrijk. Er is hierin wel een zekere dialectiek te bespeuren. Er is natuurlijk in alle landen academisch verzet geweest, maar dat is in sommige landen verzwakt door de linkse studentenbeweging, en ook door de pure intellectuele kracht van groepen van marxistische wetenschappers, zoals bijvoorbeeld aan de Amerikaanse universiteiten. In hoeverre dat academisch verzet in Nederland een originele ontwikkeling heeft tegengewerkt is moeilijk te zeggen.

Twee jaar geleden schreef je voor *New Left Review* een artikel met een opvallend optimistische visie op de ongebroken kracht van de arbeidersbeweging en de niet terug te dringen welvaartstaat in het westerse kapitalisme. Ben je deze visie nog steeds toegedaan in het licht van de reeks toch pessimistisch stemmende ontwikkelingen van de laatste tijd? Zijn de verrechtsing van de sociaal-democratie, de verzwakking van de vakbonden, de gestage beknibbeling op uitkeringsrechten en de voortsluitende privatisering bijvoorbeeld slechts conjuncturele trends, of is er sprake van een nieuw tijdperk, zoals door velen wordt beweerd?

Therborn: Ik blijf de positie innemen dat de arbeidersbeweging in de westerse landen op een historisch hoog niveau van sterkte, invloed en eenheid staat, en ook dat de basisinstituties van de welvaartstaat onomkeerbaar zijn en blijven. Wel is het zo

dat in de laatste jaren in de meeste westerse landen een teruggang heeft plaatsgevonden van de arbeidersbeweging, de linkse beweging en de nieuwe sociale bewegingen. De vredesbeweging in West-Europa was in '83-'84 natuurlijk één van de grootste sociale progressieve bewegingen in de geschiedenis van West-Europa.

Ik denk niet dat al die ontwikkelingen slechts conjunctureel zijn. Er zijn een aantal tendenzen die het begin van een nieuw tijdperk inluiden, bijvoorbeeld die tot privatisering, tot het invoeren van nieuwe technologieën en de sociale effecten daarvan e.d. De verrechtsing van de meeste sociaal-democratische partijen en de verzwakking van veel vakbonden zijn misschien meer conjuncturele ontwikkelingen, maar dat is nog moeilijk te zeggen.

Aan de andere kant is er in sommige landen een groei te constateren van de vakbeweging, zoals in de Scandinavische landen, Oostenrijk en ik dacht ook België. Politiek gezien is er naar mijn mening een soort reconstructie van de Labour Party aan de gang rond een progressieve lijn, ondanks de nederlaag van de mijnwerkers. In West-Duitsland is er na de val van het kabinet-Schmidt een zekere positieve ontwikkeling aan de gang. De opkomst van de Groenen en hun optreden in de verschillende parlementen betekent dat er potentieel tot een progressieve blokvorming gekomen kan worden, wat iets nieuws is in de geschiedenis van de Bondsrepubliek. Voor het eerst is er de mogelijkheid een progressieve meerderheid te vormen. Of zoiets werkelijk gebeurt is moeilijk te zeggen. De discussie is wel progressiever geworden met de opkomst van de Groenen.

Aan de andere kant is de verzwakking van de arbeidersbeweging niet noodzakelijk conjunctureel. Een langdurige verzwakking in bepaalde landen is niet uit te sluiten. In een groot aantal landen zijn er sterke tendenzen tot een splitsing van de arbeidersklasse, zoals bijvoorbeeld in Frankrijk met de opkomst van een sterk racisme.

Er zijn een aantal nieuwe tendenzen bespeurbaar die leiden tot een ommekeer in de geavanceerde kapitalistische landen, maar een groot aantal mensen gaat in de fout als ze denken dat die noodzakelijk een splitsing van links en van de progressieve krachten inhoudt. Dat zie je ook ten aanzien van de werkloosheidsproblematiek. Men spreekt dan in zeer algemene termen over "het" kapitalisme en "het" einde van "het" keynesianisme.

Die uitspraken zijn volkomen fout als je de verschillende effecten van de crisis in de verschillende landen bekijkt. De politieke en sociale consequenties van de nieuwe economische tendenzen zijn of onduidelijk of ambigu. Een groot gevaar zou zijn het oude voluntaristische optimisme te vervangen door een generaliserend pessimisme.

Daarmee komen we bij je boek over de werkloosheid. Zweden, Noorwegen, Zwitserland, Oostenrijk en Japan hebben het meest succes gehad op het gebied van de werkloosheidsbestrijding door een actief optreden van de overheid, binnen een nationale economische traditie waarin het nastreven van volledige werkgelegenheid als doelstelling is geïnstitutionaliseerd. Die landen zijn echter geen lid van de EEG, en bepaalde maatregelen die daar genomen zijn, zoals het uitwijzen van buitenlandse arbeiders, zouden binnen de EEG niet mogelijk geweest zijn. Wat zie je als perspectief voor landen die wel lid zijn van de EEG? Bovendien zeg je dat de vijf landen die het goed gedaan hebben gedeeltelijk buiten het internationale economische systeem vallen. Ondergraaft dat niet je stelling dat er sprake is van één en dezelfde wereldcrisis?

Therborn : Op tenminste één niveau moet de crisis als één en globaal opgevat worden. De effecten van de crisis en de druk op de arbeidsmarkt zijn voor alle betreffende landen synchroon verlopen. Het is natuurlijk wel waar dat de plaats van de landen in de wereldeconomie verschillend is. Die landen hadden toen de crisis uitbrak zelf heel verschillende structuren. Het is overigens mogelijk op basis van de omvang van de export in relatie met het binnenlands produkt 28 % van de variatie in de werkloosheid te verklaren, wat niet onbelangrijk is. Een vergelijking van economische structuren, industriële bedrijfstakken e.d. levert weinig op met betrekking tot de werkloosheidsontwikkeling.

Wat de EEG betreft is er een discussie gevoerd over een gemeenschappelijk werkgelegenheidsbeleid. Daar is niets uitgekomen. Dat hangt samen met de politieke krachtsverhoudingen binnen de EEG op dit ogenblik.

Over Nederland valt in dat verband wel wat meer te zeggen. Ondanks de afhankelijkheid van de Nederlandse economie van de EEG is zij eigenlijk heel sterk. Nederland is bijna uniek wat

het overschot op de betalingsbalans en het ontbreken van een buitenlandse schuld betreft. Aan de andere kant is de werkloosheid in Nederland erg groot. De enorme groei van de Nederlandse werkloosheid is te verklaren uit het samenvallen van drie factoren, namelijk de internationale depressie ten tijde van de crisis, de sterke demografische groei van de beroepsbevolking in Nederland, en het negatieve, restrictieve economische beleid in Nederland. Wat dat laatste betreft moet men terug naar het midden van de jaren zeventig. Toen vond de breuk plaats met een beleid dat was gericht op behoud van volledige werkgelegenheid. In plaats daarvan kwam de 1 %-operatie, de zogenaamde ombuigingen etc. De mogelijkheden van een werkgelegenheidsbeleid werden daarmee ondergraven. De hoogte van het financieringstekort is een reëel probleem, zij het in veel mindere mate dan het kabinet voorgeeft. Een gedeelte van dat tekort is het gevolg van de keuze de werkloosheid te compenseren, en niet te bestrijden. Compensatie kost ook geld. Door het restrictieve beleid werd de groei van de Nederlandse economie teruggebracht, en dat vergrootte de omvang weer van het financieringstekort. Dat tekort is overigens nooit zo hoog geweest als bijvoorbeeld in België of andere landen.

Er was al met al een actief, expansief werkgelegenheidsbeleid mogelijk. Dat is nog steeds mogelijk, door bijvoorbeeld de openbare dienstensector uit te breiden, die in Nederland relatief klein is, of door een werkgelegenheidsgericht arbeidsmarktbeleid met specifiek aanvullende werken, speciale opleidingen voor werklozen en het vergroten van de mobiliteit op de arbeidsmarkt. De strategie van de regering om de overheid in te krimpen en om meer ruimte te scheppen voor de markt heeft geleid tot meer werkloosheid. Dat beleid is duidelijk bankroet. Van de ervaringen van de meer succesvolle landen zou het één en ander te leren zijn.

Het is te betreuren dat links in Nederland en de PvdA weinig over dat soort dingen hebben gediscussieerd en vooral bezig zijn met de compensatie van een permanente massale werkloosheid met de discussie over een basisinkomen. De tijd en energie die aan die discussie zijn besteed zouden beter aangewend kunnen worden in de discussie over wat concreet tegen de werkloosheid gedaan zou kunnen worden.

Wat opvalt in het boek is dat je vrij zware kritiek hebt op de eis tot arbeidstijdverkorting met behoud van loon, en dat je aan de andere kant pleit voor maatregelen ten aanzien van flexibilisering van de arbeid en voor deeltijd. Worden daarmee de kosten van de crisis niet afgeschoven op de arbeiders ?

Therborn : Integendeel. Dat is nu juist gebeurd met de opkomst van de massale werkloosheid en het feit dat links ervan afziet daartegen iets te doen. Men spreekt in plaats daarvan over compensatie en herverdeling van de werkloosheid. Elke ervaring tot nu toe leert dat ATV per se geen oplossing is. In geen van de landen waar een relatief succesvol crisisbeleid is gevoerd is ATV een centraal punt van het werkgelegenheidsbeleid geweest. Wel in die landen waar het sociaal-economisch beleid op een ramp is uitgelopen, zoals in België, Nederland en Frankrijk. ATV in het kader van een totaal ander macro-economisch beleid zou natuurlijk wel een bijdrage kunnen leveren aan de werkgelegenheidsproblematiek.

Het komt er dan toch op neer dat je je moet neerleggen bij de functioneringswijze van het kapitaal. De "oplossing" van de werkloosheid in de strategie van de bourgeoisie wordt gevonden in deelarbeid, flexibilisering van de arbeid, een basisinkomen op een biologisch minimum. Speel je met jouw opvatting rechts niet juist in de kaart ?

Therborn : Wat rechts in de kaart speelt, is juist de nadruk op punten als basisinkomen en ATV. Een werkgelegenheidsbeleid moet natuurlijk rekening houden met de kracht en de belangen van het kapitaal. Het socialisme staat vandaag niet op de agenda. Dat is het kader waarbinnen gewerkt moet worden. Belangrijk is de hedendaagse en steeds diepergaande opsplitsing van de bevolking, van de arbeidersklasse in werklozen en werkenden tegen te gaan. Een werkgelegenheidsbeleid is wat dat betreft veel doelmatiger dan compensatieregelingen voor een permanente werkloosheid. Maar een dergelijk beleid kost natuurlijk geld, en daarvoor zou een soort compromis met het kapitaal nodig zijn.

Gaat zo'n realisme niet vaak te ver ? Bijvoorbeeld wat het uitwijzen van gastarbeiders door bepaalde landen betreft. En is het niet dank zij de arbeidersbeweging dat het in België en Nederland nog niet zover is gekomen ?

Therborn : Er zijn ook landen waar een volledig werkgelegenheidsbeleid is verbonden met een progressief beleid, zoals Zweden. Uit statistische analyses blijkt – als men rekening houdt met het chauvinistisch arbeidsbeleid – dat in landen als Zwitserland en Oostenrijk de groei van de werkloosheid minder was dan te verwachten zou zijn op basis van de economische ontwikkeling. Daar is dus naast het chauvinistische beleid een progressief beleid gevoerd. Wat betreft de inkomensontwikkeling van de Zweedse arbeiders zou men kritiek kunnen hebben, aangezien dat inkomen is achtergebleven bij andere Westeuropese landen. Dat is de prijs voor het werkgelegenheidsbeleid.

Op dat punt heb je kritiek op de Zweedse vakbonden, maar globaal gezien heb ik toch de indruk dat je van mening bent dat men érgens een prijs moet betalen.

Therborn : Dat klopt. Ik denk dat de situatie van de arbeidersbeweging in de huidige crisis niet zodanig is dat alles mogelijk is en dat alle eisen kunnen worden gehonoreerd. Men moet tot het maken van compromissen bereid zijn.

Is het niet zo dat veel van Bernstein in jouw redenering door-dringt ?

Therborn : Niet direct en niet bewust, natuurlijk. Maar in het perspectief van Bernstein zit ook iets interessants en serieus. De taak van serieuze marxisten bestaat er niet in het zogenaamde revisionisme aan te vallen. Ook in Lenin blijft naar mijn overtuiging heel veel belangrijks zitten. In die zin ben ik geen Bernsteiniaan. Maar ik vind het geen scheldwoord.